

75.046.3+75.021.33](477)“165/174”
ID ORCID 0000-0001-7132-908X
DOI 10.33625/1993-6400-2019-2-97-108

ПРИЙОМИ ЗОБРАЖЕННЯ ІНКАРНАТУ В ІКОНОПИСІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ТА КИЇВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Хребтенко М. С. Прийоми зображення інкарнату в іконописі Лівобережної України та Київщини другої половини XVII — першої половини XVIII століття. У статті розглянуто питання живописної побудови інкарнату в іконописі Лівобережної України та Київщини другої половини XVII — першої половини XVIII ст. Проаналізовано візантійську і давньоруську техніку живопису відкритих частин тіла. За результатами натурних досліджень українських барокових ікон із музеїв України автором уперше виділено та описано три основні способи зображення інкарнату в іконописі Лівобережжя й Київщини у др. пол. XVII — пер. пол. XVIII ст.: живопис по білому ґрунту із застосуванням кольорових підмалювань, живопис по суцільній імприматурі або по кольоровому ґрунту, живопис по білому ґрунту із застосуванням підмалювку лише в тінювих місцях інкарнату. Простежено зв'язок між традиціями візантійської, давньоруської та західноєвропейської технік живопису в українському іконописі др. пол. XVII — пер. пол. XVIII ст. Визначено роль підмалювань та імприматур у тонально-колеристичній побудові зображення українських ікон.

Ключові слова: український іконопис, бароко, техніка й технологія живопису, інкарнат, личне письмо, санкир, підмалювок, імприматура.

Хребтенко М. С. Приемы изображения инкарната в иконописи Левобережной Украины и Киевщины второй половины XVII — первой половины XVIII века. В статье рассмотрен вопрос живописного построения инкарната в иконописи Левобережной Украины и Киевщины во второй половине XVII — первой половине XVIII века. Проанализировано изображение открытых частей тела в византийской и древнерусской живописи. По результатам натурных исследований украинских барочных икон из

музеев Украины автором впервые выделены и описаны основные способы изображения инкарната на Левобережье Украины и Киевщине во второй половине XVII — первой половине XVIII века: живопись по белому ґрунту с применением цветных подмалювок, живопись по сплошной имприматуре или по цветному ґрунту, живопись по белому ґрунту с применением подмалювка только в теневых частях инкарната. Прослежена связь византийской, древнерусской и западноевропейской техники в украинской иконописи второй половины XVII — первой половины XVIII века. Определены роль подмалювка и имприматуры в тонально-колеристическом построении изображения украинских икон.

Ключевые слова: украинская иконопись, бароко, техника и технология живописи, инкарнат, личное письмо, санкир, подмалювок, имприматура.

Khrebtenko M. Incarnate Painting Methods in the Icon Painting of the Left-Bank Ukraine and Kyiv Region between the Second Half of the 17th Century and the First Half of the 18th Century.

Introduction. The most important and demanding stage in the icon painting is to paint the community of Saints. Here the style and interpretation of an image by an artist are shown largely. The incarnation of the vision is intimately connected with the painting technique and requires using relevant methods and materials. In recent years the interest of scientists in painting techniques and technologies, in particular Ukrainian icon painting, is increasing. Contributions are being published according to research results of certain monuments or their groups; in these contributions the information on the composition of the ground and color combination of paint layers can be found. However, the painting technique of open body parts in the icon painting of the left-bank Ukraine and Kyiv region between the second half of the 17th century and the first half of the 18th century is still not studied properly.

Objectives. The purpose of this article is to discover features and main incarnate painting methods in the icon painting of the left-bank Ukraine and Kyiv region between the second half of the 17th century and the first half of the 18th century.

Methods. The writer of this article has undertaken full-scale studies of monuments of the icon painting in the given period that are kept in collections of Ukrainian museums. The information from published academic papers has been added to the obtained data. The made comparative analysis allowed revealing features of painting of faces and open body parts in the icon painting of the left-bank Ukraine and Kyiv region between the second half of the 17th century and the first half of the 18th century as well as signs of influence of the Byzantine, Old Russian and Western European painting technique.

Results. The incarnate working process can be conditionally divided into three stages: preparatory stage, main refinement stage and final stage. Applying a preliminary drawing, making imprimatura, underpainting or colored ground are qualified as a preparatory stage. At the main refinement stage an artist modeled a form by means of more dense-graded color mixtures. At the final stage the glaze is applied and some picture details are highlighted.

Results of full-scale studies together with published data allow highlighting directions according to which

the work on the incarnate in the icon painting of the left-bank Ukraine and Kyiv region between the second half of the 17th century and the first half of the 18th century has been done. These directions are: painting on the white ground using colored underpaintings, painting on the solid imprimatura or on the colored ground, painting on the white ground using the colored underpainting only in the shadow incarnate places.

The first group includes icons with an underpainting applied on the white ground within painting of faces, hair, hands and arms, feet or other open body parts. We can consider the dark underpaint of the Byzantine and Russian technique of the tempera painting to be a prototype of such underpainting. According to its color and tone the underpainting could vary from light ochroid to olive brown, could be dense-graded or not dense-graded, or semi-transparent. At the beginning of the work it sets a main middle tone. It can be seen as a half-shade in areas where passages from light to shades are shown, in places where the form is wrapped around or fractured, near nose and ears, on the nasal bridge, around eyebrows and eyes, between strokes or in places where upper coats of color are thinned. Among icons we have studied the most pieces of work were included in this group.

The second group includes icons painted on the white Levkas using the imprimatura. Making it helped to tonally organize multi-figure compositions in such themes as "Dormition of Theotokos" and "Intercession of Theotokos". This group includes also icons painted on the metal base on the colored grounds.

The third group includes icons where the monochromatic underpainting in shadow areas is a basis for painting the incarnate.

Each group has been illustrated by concrete examples of using one or another direction.

Conclusions. The writer of this article has firstly highlighted and described three main incarnate painting methods in the icon painting of the left-bank Ukraine and Kyiv region between the second half of the 17th century and the first half of the 18th century. The work on the incarnate had been characterized by the variability of its performance. It had been not strictly regulated or divided into compulsory stages and it had maintained the connection with the Byzantine and Russian icon painting tradition to a certain extent. This connection was expressed in using the underpainting which prototype the dark underpaint was. Many icon painters from different places in the left-bank Ukraine and Kyiv region had been using the underpainting for a long time. Along with this, it has been noted that from the end of the 17th century at the preparatory stage colored imprimaturas or grounds had been used in certain pieces of work. Such approach was desirable when multi-figure compositions had been used.

At the main refinement stage the form was modeled, light body parts were refined and the color was specified. In this case skills and knowledge as well as type of work of the artist played a major role. The principal layer could be both very dense and thin or semi-transparent in some places considering the underpainting translucency. The paint by which main refinements were done visually looks plastic which allows making soft passages between tones even within one layer.

One of the features of the Ukrainian icon painting between the second half of the 17th century and the

first half of the 18th century is a color solution of the incarnate, that is, using the effect of heat and cold which is one of the signs of painterliness. We can often see the combination of ochroid pink contrasts of light body parts with cold blue green halftones.

Imprimaturas, colored grounds and shadow underpaintings are Western European technological innovations accepted by Ukrainian artists which clearly confirms active intercultural connections.

Keywords: Ukrainian icon painting, baroque, technique and technology of painting, incarnate, face painting, sanquir, underpainting, imprimatura.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. VII– VII

[6, . 88].

Мета статті.

VII —

VII

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

XVII — XVIII ..
 [15]. () . , :
 , , -
 [1; 6; 16; 17; 18] ? , , -
 [8]. - ? -
 , , , , , -
 18; 21]. [11; () . -
 , , , , , -
 , , , , , -
 [4; 6; 14]. (— , , , , - -
) () . -
 XVII–XVIII [2; 3]. *проплазною.* - -
 XVIII — *сарку,* -
гліказму — , -
 , , , , , -
 , , , , , — . -
 - [12]. -
Виклад основного матеріалу досліджен-
ня. : — -
 VII — VII .. -
 — , , , , , -
 , , , , , -
 [7; 8; 9; 13]. — *відблиски* () . -
 , V–XVII .. « » -
 VII — VII .. , -
 , , , , , -
 , (-) . — -
 [4, . 55–56;
 5, . 151]. -
 , « » ,

вердачо (verdaccio),

(« »)

(« »).

()

санкир, — плавка,
перша вохра, — друга вохра,
— вохрення.
— движки оживки —

V [5, . 152–154].

[5, . 161–163].

()

« », ()

— « (, ,)

» — ()

(—)

[5, . 157; 10, . 76].

VII — VII

« » (USB-)

» — («)

; , світла — « ».

[21, . 34–36].

(, — ,) [21, . 34].

— « , —

(), : 1)

» [11, . 10]. 2)

; 3)

1. першої групи

«...» (-1, VII), «...» (-6, VII), «...» (-431, 1690 VII), «...» (-382, 1680-1685 VII 1724), «...» (-626, VII), «...» (-501, 1680-1685 VII), «...» (-502, VII), «...» (-206, VII), «...» (-87 -25, VIII), «...» (. 7).

«...» (. 1, 2). «...?» (. 3, 4). «...?» (. 5, 6).

«...» (. 7).

1

«...» (...). «...»
 «...»
 «...» (...).

(...).
 «...» (... 8) [20].
 «...» (-186) «...»
 «...» (-187) (1719–1729),

«...» (... 10, 11).
 «...»
 «...» (... 12).
 3.

«...» [20].
 «...» (-18,

2. Другу групу

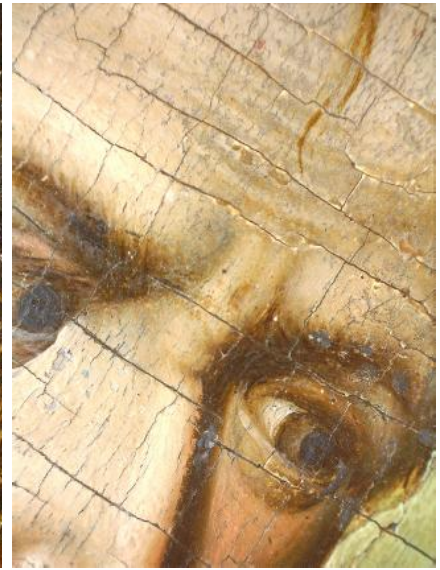
«...» (-18, VIII ...), «...»
 «...» (-7, 1730-) «...»

Іл. 1. Фрагмент обрамлення з клеймами до ікони «Святий Микола з житієм»

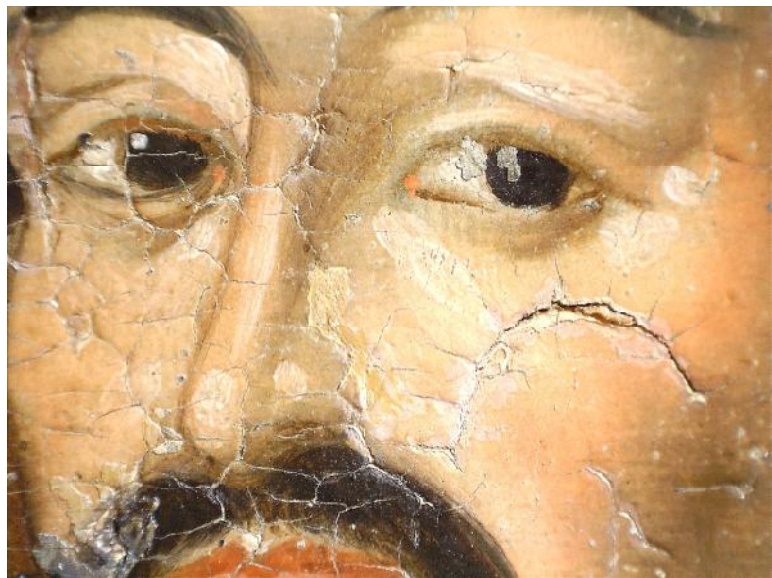
Іл. 2. Фрагмент обрамлення з клеймами до ікони «Святий Микола з житієм»

Іл. 3. Фрагмент обличчя козака на іконі «Розп'яття з портретом козака (Леонтія Свічки?)»

Іл. 4. Фрагмент обличчя Богоматері на іконі «Розп'яття з портретом козака (Леонтія Свічки?)»

Іл. 5. Фрагмент обличчя Богдана Хмельницького на іконі «Покрова з портретом гетьмана Богдана Хмельницького». Характерні білільні полиски

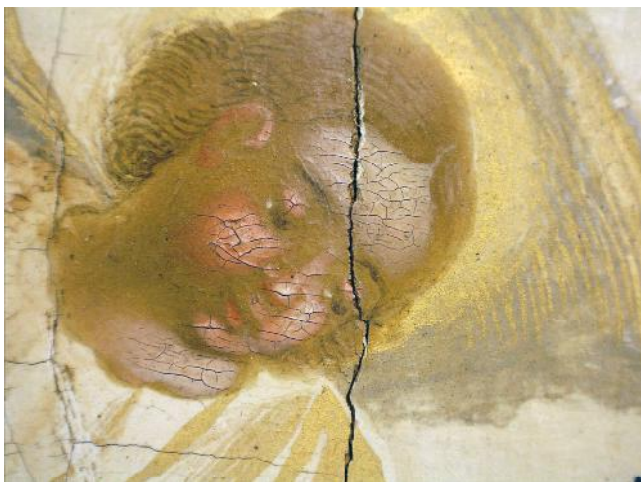
Іл. 6. Фрагменти зображення руки на іконі «Покрова з портретом гетьмана Богдана Хмельницького». Характерні білільні полиски

Іл. 7. Вохристий підмалювок, який видно крізь втрати фарбового шару на іконі «Святий Іоаким»

Іл. 8. Фактура і потовищення фарбового шару, зелена напівтінь на іконі «Святи Анна»

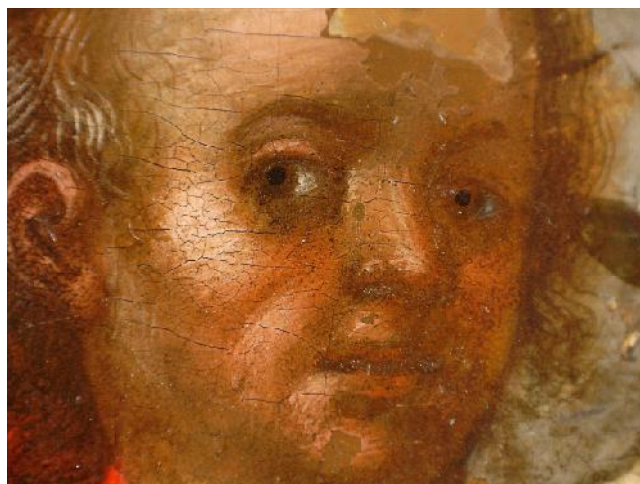
Гл. 9. Зображення ангела на іконі «Різдво Христове»

Гл. 10. Фрагмент ікони «Різдво Христове», зображення волосся

Гл. 11. Фрагмент ікони «В'їзд до Єрусалима», зображення волосся

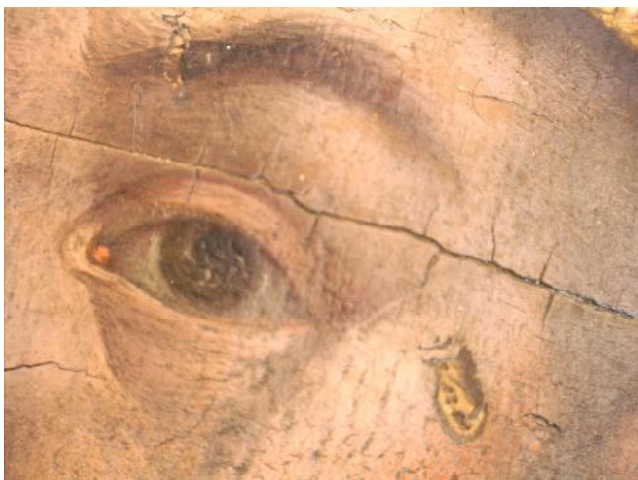
Гл. 12. Фрагмент ікони «В'їзд до Єрусалима». Зображення чоловіка

Гл. 13. Фрагмент ікони «Успіння Богородиці». У тінях видно просвічування імприматури

Гл. 14. Лик Христа на іконі «Успіння Богородиці». Блакитні півтони, блідо-рожеві світла

Гл. 15. Щільну імприматуру на іконі «Собор Преподобних отців Печерських» видно крізь втрату фарбового шару

Гл. 16. Фрагмент зображення руки на іконі «Святі великомучениці Анастасія та Уляна»

Гл. 17. Фрагмент ікони «Святі великомучениці Анастасія та Уляна». Просвічування підготовчого малюнка та тіньового підмалювку в області носа

Гл. 18. Фрагмент ікони «Святі великомучениці Анастасія та Уляна». Просвічування підготовчого малюнка на переніссі та тіньового підмалювку

Гл. 19. Фрагмент ікони «Три святі». Помітне просвічування підготовчого малюнка та тіньового підмалювку

» (, 1729). , « , »

« » « , »

, , . - , »

, , . - , XVII .

, (1690), , - , -

, (-), - .

.

, XVII . [12].

« » (- -674), « , ' »

(- -673), « - » (- -671) (, 20-30- XVIII ., .

, (-) , -) ; ,

(. 13, 14). — (-) ;

« » - 4 , —

(. 15). , . , .

« », [12]. , , .

, , , .

, , .

, —

3. Третью группу

VII —

VII . «

, « » (-417, -430, 1740- .,).

», « .

4

(, , ,). , , .

... VII —
 VIII ..
 (. 16, 17,

18).
 « » (-3, . XVII ..
) (. 19).

Висновки з даного дослідження.

VII — XVIII ..
 () ,

XVIII : 1) VII —
 ; 2)
 ; 3)

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

(« ») ,

Література:

1. XVII-XVIII . [] / . . — . : , 1981. — 158 . : . — () .
2. XVII- . [] / // V , 27-28 1998 . — . : , 1998. — . 5. — . 141-146. « »
3. XVII-XVIII : [] / V , 13-14 2001 . — . : , 2001. — . 8. — . 151-156.
4. XV-XIX [] / — . : , 2000. — 160 .
5. [] / — . : , 2003. — 428 . — ISBN 5-85200-287-9.
6. XVIII . [] / — . : , 1978. — 328 с. : . XVI —
7. [] / // () / — . : , 2001. — . 2. — С. 7-13.
8. [] / // / — . : , 2014. — . 22. — . 143-153.
9. [] / // : , 2000. — . 1. — С. 27-48.
10. [] / — . : , 1999. — 88 . — () .
11. [] / // , 1932. — . 5-18.
12. XVIII [] / // — 2012. — . 2. — . 157-161. XVI-XVII XVIII .
13. [] / // / — . : , 1991. — . 90-96.
14. XV-XIX . [] : 2 . / — . : , 1995-1998.

15. . . . XV–XVIII [] / . . . , 2013. — 191 . : . — ISBN 978-966-7996-97-0.
16. [] / . . . : . . . , 2011. — 223 c. : . — XX — ISBN 978-966-2556-17-9.
17. . . . VII–XVIII [] / — . . . , 1928. — 9 . : . XXXVI. — (. . .).
18. . . . [] : . . . / — . : Bona mente, 2005. — 96
19. . . . XI–XVIII [] = The Ukrainian Icon of the 11th–18th centuries / , 2007. — 525, [2] . : — (. . . / . . . , . . . ; . 2). — ISBN 978-966-96724-3-8.
20. . . . « . . . » . . . [] : . . . / ; . . . (. . .). — . . . , 2011. — 26
21. . . . [] / // . . . , VI–XX : . . . , . . . / — . : . . . , 2010. — . 29–40.

References:

1. Biletskyi, P. O. (1981). *Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XVII–XVIII st.* [Ukrainian art of the sec. part of 17th–18th centuries]. Kyiv : Mystetstvo. (In Ukrainian)
2. Holikov, V., Vorontsova, L., Zharikova, Z. (1998). Pro mozhylyvi ukrainski vplyvy na rosiiskyi ikonopys XVII–XVIII st. [About possible Ukrainian influences on Russian iconography of XVII–XIX centuries]. In Volyn icons: questions of the history of study, research and restoration : proceedings from *The 5th International Scientific Conference* (Lutsk, 1998, August 27–28). (Vol. 5), (pp. 141–146). Lutsk : Nadstyr'ia. (In Ukrainian)
3. Holikov, V. (2001). Rosiiskyi ikonopys v “perekhidnyi” period v XVII–XVIII stolittiakh: tekhnolohichni novatsii i yikh dzherela [Russian iconography in the “transition” period in the XVII–XVIII centuries: technological innovations and their sources]. In *Sights of sacred art of Volyn* : proceedings from *The 8th International Scientific Conference* (Lutsk, 2001, December 13–14). (Vol. 8), (pp. 151–156). Lutsk : Nadstyr'ia. (In Ukrainian)
4. Grenberg, Yu. I. (2000). *Grecheskie i yuzhnoslavyanskie erminii i tipiki v spiskakh XV–XIX vekov o tekhnike ikonopisi, nas-tennoi zhivopisi i rukopisnoi knigi* [Greek and South Slavonic ermine and typica in the lists of the XV–XIX centuries about the technique of icon painting, wall painting and manuscript books]. Moscow : RIO GosNIIR. (In Russian)
5. Grenberg, Yu. I. (2003). *Ot fayumskogo portreta do post-impresionizma. Istoriya tekhnologii stankovoi zhivopisi* [From Fayum portrait to post-impressionism. History of the technology of easel painting]. Moscow : Iskustvo. (In Russian)
6. Zholtovskiy, P. M. (1978). *Ukrainskyi zhyvopys XVII–XVIII st.* [Ukrainian painting of the XVII–XVIII centuries]. Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian)
7. Lohvyn, H. N. (2001). Ukrainske baroko (Vizantiia i Zakhid) [Ukrainian Baroque (Byzantium and the West)]. *Art history of Ukraine*, 2, 7–13. (In Ukrainian)
8. Mazur, V. (2014). Khudozhnia manera maistriv-ikonopystsiv ikonostasa Uspenskoï tserkvy u Lvovi [The Iconographer Touch by Creators of the Dormitory Church Iconostasis in Lviv]. *Ukrainian Academy of Art. Research and methodological works*, 22, 143–153. (In Ukrainian)
9. Miliiaeva, L. S. (2000). Peredden baroko [Baroque's eve]. *Art history of Ukraine*, 1, 27–48. (In Ukrainian)
10. Naumova, M. M. (1999). *Tekhnika srednevekovoi zhivopisi. Sovremennye predstavleniya po rezul'tatam issledovaniï* [Medieval painting techniques. Contemporary views on research results]. Moscow : RIO GosNIIR. (In Russian)
11. Peshchanskyi, V. (1932). Temperova tekhnika starynnoi ikonopysy [Tempera technique of ancient icon painting]. In V. Peshchanskyi, I. Svientsitskyi. *Ikonopysna tekhnika ta yii dzherela — Icon painting technique and its sources*, (pp. 5–18). Lviv. (In Ukrainian)
12. Ryzhova, O. O. (2012). Tekhnolohichni osoblyvosti zhyvopysu ikon XVIII st. kyivskoho pokhodzhennia [Technological features of painting of icons of XVIII century of Kiev origin]. *The Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 2, 157–161. (In Ukrainian)
13. Svientsitska, V. I. (1991). Ukrainskyi zhyvopys XVI–XVII y XVIII st. U konteksti vizantiiskykh mystetskykh tradytsii ta zakhidnoevropeiskoho barokko [Ukrainian painting of the 16th–17th and 18th centuries in the context of Byzantine artistic traditions and the West European baroque]. In O. K. Fedoruk (Ed.). *Ukrainske barokko ta yevropeyskyi kontekst — Ukrainian Baroque and European Context*, (pp. 90–96). Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian)
14. Grenberg, Yu. I. (Ed.). (1995–1998). *Svod pis'mennykh istochnikov po tekhnike drevnerusskoi zhivopisi, knizhnogo dela i khudozhestvennogo remesla v spiskakh XV–XIX vv.* [A collection of written sources on the technique of ancient Russian painting, book art and artistic crafts in the copies of the XV–XIX centuries]. (Vols 1–2). Saint-Petersburg : Pushkinskii fond. (In Russian)
15. Skop, L. A. (2013). *Ukrainske tserkovne maliarstvo v Halychyni. Tekhnika ta tekhnolohiia XV–XVIII stolit* [Ukrainian church painting in Galicia. Technique and technology of 15th–18th centuries]. Drohobych : Kolo. (In Ukrainian)
16. Taranushenko, S. A. (2011). *Ikonostasy Slobidskoi Ukrainy* [Iconostasis of Sloboda Ukraine]. Kharkiv : Kharkivskiy pryvatnyi muzei miskoi sadyby. (In Ukrainian)
17. Taranushenko, S. A. (1928). *Mystetstvo Slobozhan-shchyny VII–XVIII st.* [Art of Slobozhanschyna of the XVII–XVIII centuries]. Kharkiv. (In Ukrainian)
18. Tytov, M. F. (2005). *Tekhnika i tekhnolohiia tempernoho zhovtkovoho ikonopysu* [Technique and technology of yolk tempera icons]. Kyiv : Bona mente. (In Ukrainian)
19. Miliiaeva, L., & Helytovych, M. (Eds). (2007). *Ukrainska ikona XI–XVIII st.* [The Ukrainian icon of the 11th–18th centuries]. Kyiv : Dukhovna spadshchyna Ukrainy. (In Ukrainian)
20. Franko, H. O. (2011). Doslidzhennia ta restavratsiia ikony “Sviatyuy Ioakym”. Problema restavratsiinykh vtruchan ta usunennia yikh naslidkiv [Research and restoration interventions and elimination of their consequences]. *Master's thesis*. Kyiv : Natsionalna akademiia obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury. (In Ukrainian)
21. Yakovleva, A. I. (2010). Tekhnika ikony [Technique of the icon]. In T. V. Moiseeva (ed.). *Istoriya ikonopisi, VI–XX veka: istoki, traditsii, sovremennost' — History of icon painting, VI–XX centuries: origins, traditions, modernity*, (pp. 29–40). Moscow : IP SIV. (In Russian)